

Нарық: түрлері, құрылымы, үлгілері.

жоспар

- Нарықтың (нарықтық экономиканың) қалыптасу тарихы, құрылымдық жағдайы және мәні.
 - Нарық түрлері және классификация.
 - Нарық құрылымы және инфрақұрылымы.
-

Мақсат:

- Нарықтық экономиканың құрылу тарихын, оның әкімшілдік- әміршілдік экономика алдындағы артықшылықтарын оқу,
 - нарықтық экономиканың құралу принциптерін, қызметтері мен қатынастар жүйесін игеру,
 - нарықтық әртүрлілігін, құрылымын және нарық экономиканың әртүрлі үлгілерін, оның ішінде қазақстандық нарықтық қалыптасу үлгісіне тоқталып өтіп жетік анықтау.
-

Ежелгі Греция және ежелгі Риме содан кейін ортағасырларда Еуропаның бірнеше қалаларында сауда орталықтарын нарық деп атаған.

Бүгінгі таңда, дамыған елдерде нарық жүйесі ретінде көптеген нарық қызметтерінің жиынтығының бірлестігін айтуға болады.

Бүгінгі таңдағы нарық жүйесіне бірнеше ірі нарықтық қызмет орталықтарын атап айтуға болады: өндіріс құралдар нарығы, қызмет көрсету нарығы, еңбек нарығы, ссудалық капитал нарығы, құнды қағаздар нарығы, валюта нарығы.

НАРЫҚ

```
graph LR; A[НАРЫҚ] --- B[Тауар айырбасының аясы, сатушы мен сатып алушылар арасындағы белгілі экономикалық қатынастар жүйесінің сипаттамасы]; A --- C[Белгілі жүйе әрі айырбас нәтижесі мен жағдайына немесе өндіріс факторына қарай өндірісті қатынастарды қысқарту, шаруашылық субъектілерін байланыстырушы ұйым]; A --- D[Нарық – сатушы мен сатып алушы арасындағы тауарды өткеру жайлы қатынастар жүйесі]; A --- E[Нарық – өзін-өзі реттеуші ұдайы өндіріс жүйесі]; A --- F[Нарық бұл тауарларды сату және сатып алу келісімінің жиынтығы.];
```

Тауар айырбасының аясы, сатушы мен сатып алушылар арасындағы белгілі экономикалық қатынастар жүйесінің сипаттамасы

Белгілі жүйе әрі айырбас нәтижесі мен жағдайына немесе өндіріс факторына қарай өндірісті қатынастарды қысқарту, шаруашылық субъектілерін байланыстырушы ұйым

Нарық – сатушы мен сатып алушы арасындағы тауарды өткеру жайлы қатынастар жүйесі

Нарық – өзін-өзі реттеуші ұдайы өндіріс жүйесі

Нарық бұл тауарларды сату және сатып алу келісімінің жиынтығы.

Өндірістік сала

*Өндіріс құрал
жабдығы*

Тұтыну тауар
мен қызмет
көрсету нарығы

Еңбек нарығы

Қайтарымды экономикалық байланыс
нарық қызметін құрайды.

- Бірінші қызметі нарық тұтыну саласын және өндіріс саласын бірлестіреді.
 - Нарықтың екінші қызметі өндірістің соңғы нәтижесін бақылаушы ролін атқарады.
 - Және соңғы маңызды қызметі бұл нарықтық айырбас кезіндегі сатушылар мен сатып алушылардың экономикалық қызығушылықтарын іске асыратын қызметінен көрінеді.
-

Нарықтың мәнін көрсететін қызметтер

- Дифференциалды қызметі нарықта
әртүрлі топтардың болуы.
 - Баға орнатушы қызметі.
-

Ынталандырушы қызметі

Баға төмендеген кезде өндірушілер өндіруді қысқартып, жаңа техника, технология еңгізу, еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру арқылы шығындарды азайту мүмкіндігін іздей бастайды.

Реттеуші қызмет

Нарықтың реттеуші ролін әкімшілік басқару экономикалық жүйе түрінің өзгеруіне алып келіп, сәйкессіздікке, тапшылықтың тууына, адамның экономикалық өсудегі қозғаушы күші ролін жоюға алып барады.

Тауарлық өндіріс өзін - өзі реттеу қызметі

Тауарға деген сұраныс өскен сайын өндірушілер өз өндірісі көлемін кеңейтеді және бағаны өсіреді. Соның нәтижесінде өндіріс қысқара бастайды.

Ақпараттық қызметі

Тауар бағасы мен қызмет көрсету, банктегі депозит пен несиеге проценттік өсіімнің призма арқылы тұрақты өзгеруі нарықтағы экономиканың барометріне, әрі айнасына айналдырады. Нарық өндіріске қатысушыларға қажетті өндіріс шығындары жайлы жедел ақпарат беріп отырады.

Өндірілген өнім мен еңбек шығынының қоғамдық маңыздылығын орнату қызметі.

- Бұл тапшылықсыз өнім жағдайында (сатып алушы тандай алғанда, өндірістегі монополиялық жағдай болмағанда және олардың арасыдағы бәсекеде) әрекет ете алады.
-

Сауықтыру қызметі

Бәсекенің көмегімен қоғамдық
өндірісті тиімсіз бірыңғай
шаруашылықтан тазалап, үміт
арттыратындардың дамуына ыңғайлы
жағдай жасайды.

Нарық механизмі

Нарықтық механизмі – шаруашылықты ұйымдастырудың түрі. Онда жеке тұтынушы мен өндірушілер нарық арқылы өзара іс-әрекет жасайды және экономиканың негізгі үш мәселесін шешуді мақсат етеді: «Нені өндіру керек?», «қалай өндіру керек», «кімдер үшін өндіру керек?».

Нарықтың механизмі – сатушы мен сатып алушының өзара іс-әрекеттерінің бәсекелестік механизмі және сұраным мен ұсынымның негізгі 3 сұраққа жауап береді.

Нарық процесіне әсер етуші факторлар


```
graph TD; A[Нарық процесіне әсер етуші факторлар] --> B[Баға дәрежесінің өзгеруі]; A --> C[Тауар запастарын ауыстыра білу]; A --> D[Тұтынушылардың ақшалай табыстарын реттеу]
```

*Баға дәрежесінің
өзгеруі*

*Тауар
запастарын
ауыстыра білу*

*Тұтынушылардың
ақшалай
табыстарын
реттеу*

Нарықтық экономиканың субъектілері

```
graph TD; A[Нарықтық экономиканың субъектілері] --> B[Үй шаруашылығы]; A --> C[Үкімет]; A --> D[Фирма];
```

Үй шаруашылығы

материалдық және адами ресурстарды өткере отырып, оларды фирмаларға нарық ресурстары арқылы ұсынады

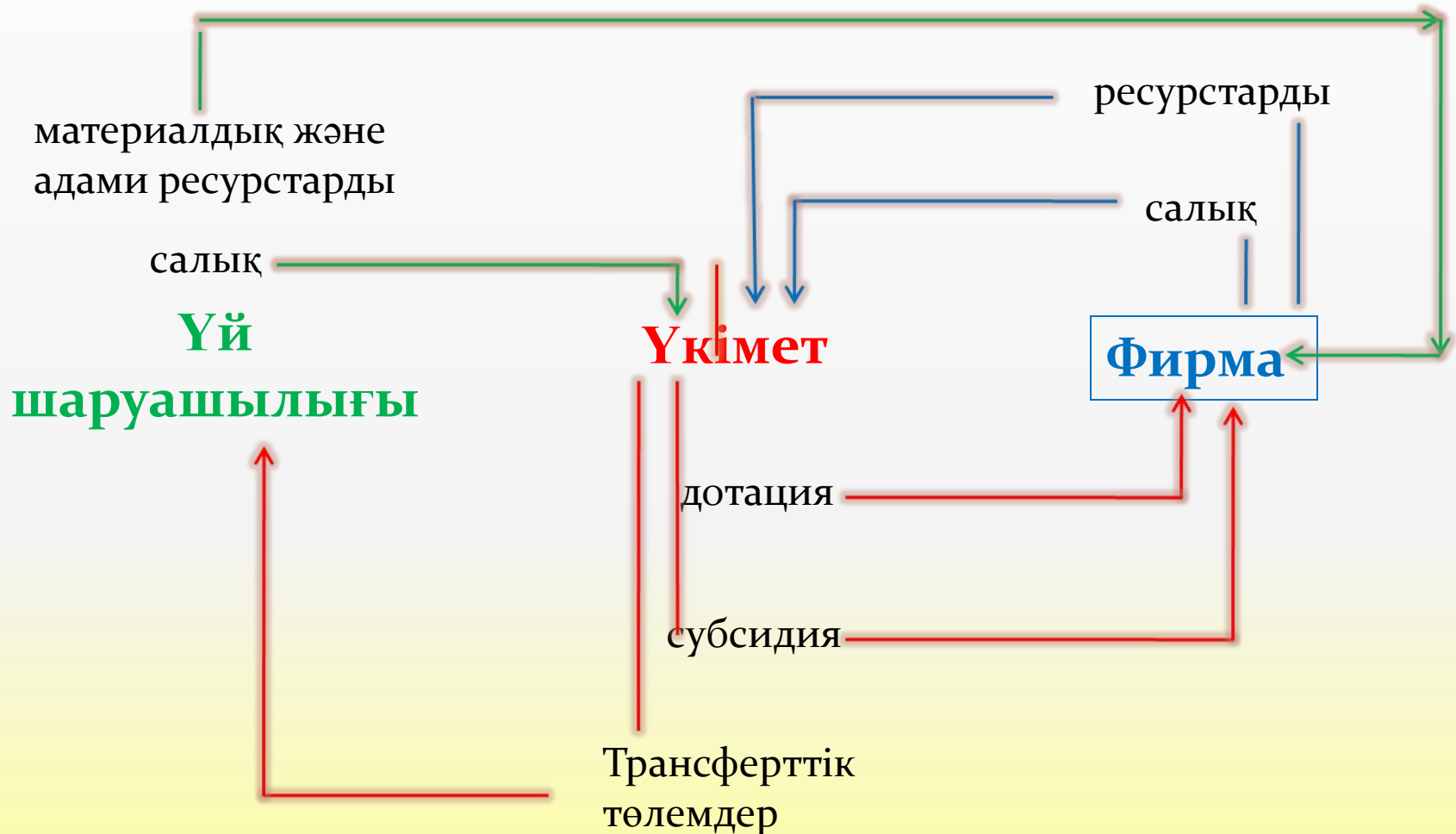
Үкімет

басқа фирмалардан салық алып, жеке кәсіпорындарға дотация, субсидия береді және кәсіпкерлерден қажетті ресурстарды сатып алады.

Фирма

өндіріс ресурстарын біріктіреді және қозғалысқа келтіріп, өнім шығарады, қызмет көрсетеді және осы тауарды қалыптастырады

Нарықтық экономиканың субъектілері

Нарық- күрделі жүйе, оның
құрылымын әртүрлі белгілермен
классификациялауға болады.

Нарық классификациясы

Ұйымдық тұрғыдағы белгісі	Құрылымдық тұрғыдан бөлу
Территориялық	Базар, биржа, аукцион, жәрменке, аймақтық нарық, ішкі нарық, әлемдік нарық
Бесекелестік сипат пен деңгейі тұрғысынан	Монополиялық, олигополиялық, монополиялық бәсеке, еркін, реттеуші
Пропорционалдық деңгейі тұрғысынан	Баланстанған,баланстанбаған
Салалық сипаты тұрғысынан	Сала аралық, салалық, ішкі салалық (өндірістік сала, қызмет көрсету салалары, материалдық емес игіліктер)
Тауарды бағыттау тұрғысынан	Азық-түліктік, азық- түліктік емес, тағамдық , тағамдық емес
Заңдылыққа сай келу .	Арнайы ресми, ресми емес
Жетілу деңгейі тұрғысынан	Дамыған нарық, қалыптасушы нарық
Нарық субъектісі тұрғысынан	Сатушы нарығы, тұтынушы нарығы

Нарықты қалыптастыратын адамзат қызметінің саласы

Қаржы саласы

Бағалы қағаздар нарығы

Қағаз нарығы

Валюталық нарық

Капитал нарығы

Рухани сала

Ақпараттық нарық

Ғылыми-техникалық
нарық

Ғылыми-техника өнімі
нарығы

Рухани идея мен өнім
нарығы

Көлеңкелі нарық

Қазіргі Нарық күрделі жүйені құрап, ол көптеген саладан және табиғаты әртүрлі функционалдық жүйелер тобынан тұрып, өндіруші мен тұтынушы арасындағы шаруашылықтың байланыстарын құрайды.

- Нарықтық экономиканың ерекшеліктері:
 - 1) Нарықта тауар массасының болуы;
 - 2) Нарықта дамыған және наракты ақша жүйесі бар;
 - 3) Нарық өзінің еркіндігіне қарамастан сұраныс, ұсыныс, баға, бәсекелестік заңдылықтарына тәуелді;
 - 4) Нарық дүниежүзілік нарықтың алдында ашық болады.
-

Нарықтың

артықшылықтары

- Ресурстарды тиімді бөлу.
- Ақпараттың шектеулігіне қарамастан, оның табысты қызметі.
- Шарттардың өзгеруіне икемділігі мен бейімделуі.
- Ғылыми - технологиялық революция нәтижелерін оңтайлы пайдалану.
- Тұтынушылар мен кәсіпкерлердің таңдау және әрекет еркіндігі
- Тауар және қызмет сапасының жоғарлауынан әр түрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру қабілеттілігі.

кемшіліктері

- Қайта өндірілмейтін ресурстарды сақтауды қамтамасыз ете алмауы.
- Қоршаған ортаны қорғауға экономикалық механизмнің жоқтығы
- Еңбек және табыс құқығына кепіл бермейді.
- Ақшасы бар тұлғалардың сұранысын қанағаттандыруға бағытталған.
- Жалпы адам ресурстарын пайдалануды бақылай алмайды.

Нарықтық инфрақұрылым.

Инфрақұрылым - бұл институттар (ұйымдар, мекемелер, фирма) жиынтығынан тұрады. Нарықтық экономикаға жұмыс істейтін қызметтер саласының жүйесі.

Нарықтық инфрақұрылым элементтері

Экономикалық

- Елдің валюталық жүйесі
- Мемлекеттің ақша – қаржылық жүйесі
- тауарлық қор биржасы,
- еңбек биржасы
- аукциондар
- жәрмеңкелер

Материалдық

- Энергиямен қамтамасыз ету жүйесі
- Ұлттық экономиканың аумақтық – экономикалық құрылымы
- Жолдар, құбырлар. Порттар, әуежайлар жүйесі
- ақпараттық жүйелер

Әлеуметтік

- Білім беру жүйесі
- Денсаулық сақтау
- Ұлттық ғылыми мәдени деңгейі

**Нарықта
жетістіктерге
жету үшін**

*Қоғамның қолындағы
санаулы өндіріс,
экономикалық
ресурстарды ең тиімді
түрде өндіріс салаларына
бөлу керек*

*Әрбір жеке өндіріс
түрін оптималды
түрде ұйымдастыру*

*Өндірілген тауарларды,
игіліктерді тиімді әрбір
адамның қажеттілігіне
сәйкес бөлу керек*

-
- Әрібір жүйеде өзінің ерекше маманданған белгісі бар экономикалық өмірді ұйымдастырудың ұлттық үлгісі болады.
 - Американдық үлгісі: кәсіпкерлікті байыту және қолдау.
 - Жапондық үлгі: ұлттық дәстүрдің жоғарғы деңгейіне негізделген.
 - Неміс үлгісі: әлеуметтік нарықтық шаруашылықтарға бағытталған.
 - Қытай үлгісі: шаруашылықтың барлық секторын қамтиды.
-